

Azərbaycan Respublikasında tarixin thrif edilmsi

Yeni mstqillik qazanm lkrd tarix yazman tz siyasi qurulu rvsind yaama tcrb etmy balam
.insanlara milli kimlik formaladrmaq n vzsiz pay vardr

Azərbaycan Respublikasında tarixin thrif edilmsi
Gtrlm tarixi: 31/12/2015
Qbul edilm tarixi: 4/5/2016
li libabayi Dermani
Abstrakt

Yeni mstqillik qazanm lkrd tarix yazman tz siyasi qurulu rvsind yaama tcrb etmy balam insanlara milli kimlik formaladrmaq n vzsiz pay vardr
Bu mqald qdim mnblrdn v yeni tdqiqatlardan istifad etmkl rann trafnda yeni mstqillik ld etmi lkrdn birinin, yni Azərbaycan Respublikasnn tarix yazmas aradrlmdr. Tdqiqin nticsi gstrir ki, qonu lkrl mqayisd tarixi kemii olmamas v hkumtinin tz vaxtlarda tsis olunmas Azərbaycan Respublikasnn tarixilrini tarixi thrif etmy, yaxud hqiqtd "tarix dzltmy" vadar etmi, z xalqnn milli kimliyini qsa mddtli siyasi mqsdlr sasnda trif etmir. Bu siyasi mqsdlrnd bir hissi sbb olmur ki, Azərbaycan Respublikasnn milli kimliyi ran mdniyyti v sivilizasiyas qarsnda formalasn. Ona gr d rann mdniyyt elites onlarn bu tarix dzltm prosesi il tan olmaqla yana Azərbaycan Respublikasnn mdniyyt elites il mdniyyt siyasti yaratmal v onlarla mzakirlr aparmaqla iki lk arasnda siyasi-mdni grginliyin .qarsn almaldrlar

Giri .1

Azərbaycan Respublikas istr SSR-nin trkibind "Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikas" adland vaxt, istrs d 1992-ci ild mstqillikdn sonra "Azərbaycan Respublikas" adland vaxt z razisinin xalqnn iranl kimliyini danmaqla bu xalq n saxta kimlik yaratmaq v tarix dzltmk yolunu tutdu. mumi olaraq ran mdniyytinin trafnda olan lkrlin xalqların tarix v kimliyi btn iranl tayfalarn orada pay olduu birg tarix tcrbsi rvsind formalamdr. Bu tarixi tcrblr siyasi hkumtin, yni ran hkumtinin yaranmas sahsind hamya brabr smr yetimsin sbb olmur. Ona gr d yeni siyasi srhdrlin yaranmasndan sonra bu lkrd kimlik yaradanlarn ran mdniyyti il formalam kimlik qarsnda yeni kimlik yaratmaa ehtiyaclar vardr. nki bundan qeyri surtd zlrini ran xalqnn bir hissi bilmy v yeni qurulmu lkni unutmaa mcburdurlar. Ona gr d ran mdniyytindn frqli v ona qar olan bir kimlik yaratmaq ardncadrlar (li Babayi, 1392:921). Bu arada tri siyastin tlb v mqsdin .uyun olaraq kimlik yaratmaq Azərbaycan Respublikasında ox mhm rol oynayr Szs, mvqqtı siyastin tlbın uyun olaraq qondarlm milli kimlik v tarix tri siyasi hadislr klyinin smsi il arabir dyilck (2). Bunu "dyikn milli kimlik, ya tarix", yaxud da "sifarili milli kimlik" adlandrmaq olar. Qeyd edk ki, Azərbaycan Respublikasnn tarix dzldnlri SSR-nin tarixdzltm aparatnn bir hissi oludqlar n bu sifarili milli tarix v kimlik yaradlmas il tandrlar. Ona gr d mstqillikdn sonra ox asanlıqla bu .siyastin hdsindn gldir v onu ox yax icra etdir

:sas sual

Azərbaycan Respublikasnn tarixilri bu lknin mstqilliyindn nc v sonra Azərbaycan
?Respublikas xalqnn milli kimliyini nec trif edirdir
:sas frziyy

Bel nızr glir ki, Azərbaycan Respublikasının tarixilri bu İknin 98 illik (1918-2016) tarixi boyunca xalqın milli kimliyini dıykn bir kimlik v tarix olaraq nızrd tutublar. .Yni hr bir zamanda v mxtlif siyasi mqsdlr gr milli kimliyi dıydiriblr Hazrk tdqiqd tsviri-thlili aradrma metodundan, qdim kitablara yer vermi .kitabxana qaynaqlarından v aradrmalardan istifad olunmudur

Sovetlr Birliyind tarix dzltm .2

A) Sovetlr Birliyind tarix yazma dnlri

Helene Karrer d-Encauss SSR-nin yarand zamandan Xruovun dvrn kimi tarix v kimliyin 5 dndn sz ar. Bu dnlr sasn, rus arlın tcavz siyastlrinin nızr alınmas ynmnd SSR-nin mvqei il laqli olub. Birinci mrhl 1920-ci illrd Leninin tdbirli sasnda olmur. İbtt, bu Stalinin o qdr d xouna glmmidi. Bu mrhld milli v etnik siyastlrin trvici v genilnmsi ox yaylmd v chd olunurdu ki, yerli dilr btn milltlr v etnik qruplar arasnda brabr olaraq inki af etsin. Hmin mrhld Azərbaycan Respublikasında pantrkizm spkind tarixyazma rvac tapmd. Bu zaman SSR-nin trkibind olan xalqların qiyamlar Rusiya arlna qar idi v azadlıq bx edn qiyamlar saylrd. Amma Stalin bel inanrd ki, milli mdniyyt ana dili rıvsind olan milli kimliyin milli aspektlri olmaldr. Amma mzmun v riv baxmndan sosialistsaya olmaldr. Stalin dvrnd 1930-cu illrd Azərbaycan Respublikasının tarixilri marksizm .tarixyazma modelinin ardnc gedrk hr bir pantrkizmdn uzaq gızirdilr

O dvrnd hminin Stalin gstri verdi ki, tarix yazanlar Rusiya arlın, rus ahzadlrinin v ortodoks kilslrinin tarixi v msbt rolunu triflsinlr v bu Rusiya razilrini bir-birin birlidirmkl yana olsun. Ona gr d Sovetlr Birliyindn qabaq rus arl leyhin olan xalq .qiyamlar azadlıq qiyamlar saylmd

SSR-d nc tarix yazma dvr faist Almaniyasının SSR-nin razilrind srtl irlilmsi il laqlidir. Hmin dvrnd baa ddlr ki, kommunizm ar v dırlri xalq bir araya gtirmk n kifayt deyil v xalq thrik etmk n z ata-baba torpaqların mdafe etmi, vtnprst kimi tanm qhrmanların adndan istifad etmk, Lenin v Marksın adndan istifad etmkdn daha tsirlidir. Ona gr d Stalin almanlarla mbariz aparmaq mqsdil qsa bir mddt .(n SSR-d yaayan xalqların hislrin meydan verdi (Karrer d-Encauss, 1365: 32-46 nirelman da bu mslni tsdiq edir: "Mharibdn qabaq Babk feodallara qar mbariz apararı kndli rıvsind gstrilirdis, mharib baladqdan sonra rb istilalarna qar .(azadlıq hrkatın simvoluna evrildi" (nirelman, 2001:106

Sovetlr Birliyind kimlik v tarix yaratmın drdnc dn onlarn kinci Dnya Mharibsind qlbsi il laqli idi. Mharib illrind SSR xalqlar v etnik tayfalar arasnda milli hislrin comasının ahidi oldu. Amma mharib bitdikdn sonra Stalin bu xalqlara srt cavab verdi v milli hrkatlarla mbariz etmk n SSR camisini rusladrmaa balad. Bu zaman ruslar SSR-d "seilmi xalq"a evrildilr: "Ruslar inqilabın vvlind digr milltlri zncir kn amil, mtlq r, sonra is nisbi r oldular. Bundan .(sonra n az zrr, nhayt "mtlq xeyr" dndlr" (Karrer d-Encauss, 1365: 53-57

Stalinin İmndn sonra SSR-d siyasi durum yen qard v tarixilr tapıld ki, tarixi bir daha 1920-ci illrdki spkl yazsnlar. Amma hmin coqunluqla olmasn v Stalinin .(dvrndki cinaytlrdn skutla kesinlr (Hmin, 57

B) Trk cdadlar sasnda tarix yazma

Azərbaycan Respublikası da SSR-nin yeni bir respublikası olaraq bu birliyin digr İklri kimi az-ox kimlik v tarixdzltm mvcud idi v bu proses SSR-nin paralanmasından sonra da davam etdi. Hmin sasla Azərbaycan Respublikasında :bu tarix dzltm komponentlrini bel qrupladra bilrik

A) SSR-nin Kommunist Partiyasının rhbrlrinin baxnda mnasib tarix dzltm :komponentlr. Bu z d iki komponent blnd - .Azərbaycan Respublikasının mstqilliyindn sonra da ildiln komponentlr -

.Mstqillikdn sonra istifad edilmyn komponentlr -
B) Azərbaycan Respublikasnn pantrk tarix dzldnrlinin xsusi komponentlri.
.Mstqillikdn sonra da bu komponentlrdn istifad edilirdi
Qeyd edildiyi kimi 1920-ci ild Leninin nisbi azadlq dvr hrktid idi v Azərbaycan Respublikasnda da onun tarixilri hakimiytd olan Kommunist Partiyasndan kinmdn pantrkizm sasnda tarix dzldirdilr. Rid by smaylovun qlmi il yazlm ilk Azərbaycan tarixi kitab 1923-c ild apdan xd. Bu kitabn tarixi dvrlrin sinfi mbarizsindn sz aan Marks nzriyysi il he bir laqsi yox idi v pantrkizm slublu il tarixyazmadan tsirlnmidi. Hmin gnld tarixi semlr arasnda Azərbaycan Respublikasnn SSR-d tarixin aid kitab v "Bizim ittifaqmz" (3) kitab klliyat klind apdan xd. Bu kitablarda Azərbaycann yerli halisi trklr trfindn ldrln, yaxud .(assimilyasiya ediln zif v bdbxt xalq kimi tqdim edilirdi (nirelman, 2001:97
Azərbaycan Respublikasnda z cdadlarnn trklr olduunu deyn v orta srlrd Azərbaycann yerli sakinrlinin varisi kimi tandan bel tarixyazmaların Kommunist :Partiyasnn siyastilri nzridn iki sas irad var idi
Qafqazl soyu olmayan bel bir soylar qafqazl kimi tarixldirmk Azərbaycan .1 Respublikasnn halisinin mdni v tarixi laqlrini ermnilr v grclrl tamamil ksirdi (4) v kommunistlrin Qafqazda yaratmaq istdiyi utopia qardaln paralayrd. Bunun izahnda demk olar ki, 1918-ci il 18 mayda rus arl hkumtinin devrilmsindn sonra Azərbaycan Respublikas Musavat Partiyasnn sdri Mhmmd min Rsulzadnin rhrliyi il Azərbaycan Demokratik Respublikas ad altnda z mstqilliyini elan etdi. 30 min ermninin soyqrmna sbb olan ua qtlam da hmin dvrn mhm hadisrlrindndir. ua qtlam 1920-ci ild Azərbaycan Respublikas sgrlrinin ua hrind yaayan ermnilri qtlam etmsi hadissidir. Azərbaycan Respublikas qvvlrinin bu hrd qtl yetirdiklri ermnilrin saynn 30000 olmas txmin edilir. Xosrov by Sultanovun gstrii il bu qtlam 6 gn davam etdi, ermnilr yaayan evlr qart v viran olundu (Verluse, 1988: 6). Ruslar bu hadisnin tkrar olunmasn istmirdi v Qafqaz xalqlar n eyni cdad tfkkr il azərbaycanlalar v ermnilr arasndak nifrti azaltmaa alrdlar. Hminin bununla da ermnilr v grclr Azərbaycan Respublikasnn sakinrlini orta srlrd Arana glmi v yerli halinin razilrini llrindn alm, mntq halisinin mdniyytin .he n artra bilmmi kri trklr hesab ed bilmyckdilir
Digr trfdn d Azərbaycan Respublikasnn sakinrlini orta srlrd Azərbaycana glmi .2 slcuqlar kimi trklr nisbt vermək, Azərbaycan Respublikas v Trkiy arasnda mdni v tarixi ballq yaranmasna sbb olurdu. nki hr iki lknin xalq eyni soydan faydalanrd. osif Stalin SSR Kommunist Partiyasnda gcn artrdqdən sonra Leninin bir sra siyastlrindn dnd. 1937-1938-ci illrd SSR-d bu birliyin trkibind olan trklr qar bir sra hrktlr ba verdi. Trkdillilrdn bzilri Trkiy il mkdalqda ittiham olundular. Azərbaycan SSR Kommunist Partiyas MK-nn ba katibi Mircfr Barov 1937-ci ild Trkiy leyhin x etdi v bu lkni SSR trklrini thrk etmkd ittiham etdi (Yilmaz, 2013: (516

C) Trkibli cdad tmli sasnda tarix dzltn
Nticd bu zaman qrara alnd ki, Sovetlr Birliyind sifarili tarixdzltn siyasti tkc Azərbaycan Respublikasnda deyil, btn SSR-d icra olunsun. Qeyd olunan mqsdin hyata keirilmsi n Marks ideologiyasnn tsiri altnda olan kimliyi iqtisadi, ictimai v yaranm rait tabe bir msl hesab edn Nikolay Marr (5) nzriyysi daha faydal idi. SSR-nin bu akademiki kimliyin formalamas n dil v irqi tmizliy o qdr d dyr vermirdi. Bel inanrd ki, btn soylar tarix boyu digr soylala bir-birinin ardınca bir-birlrin qarmdr. Digr trfdn Qafqaz xalqlarnn hamsnn bir-birlri il qohum olmasn v .(ortağ soya malik olmasn dnd (Yilmaz, 2013: 521, 531. nirelman, 2001: 99

dzldnlrinin chdlri sbb oldu ki, onlar z soylarn bir daha dyisinlr. Bu df onlar Azrbaycan Respublikas sakinlrinin iranl soydan olmaq nzriyylrini inkar etdir v madaylarn yerin eramzdan nc 8-7-ci srlrd Urmiya gl trafnda hkumt qurmu mannallar z sil soylar kimi tantdlar (bu nqty diqqt etmk lazmdr ki, Byk Maday deyil, Atropatena Maday sakinlri (Kiik Maday) onlarn trkibli soylarnn bir hissini tkil edir. Bu gn qdr d onlarn iddiasnn bir hisssi budur v qondarma Azrbaycan adnn tarixi Arana mnsub edilmsi lazmdr glir). Bu tarix dzldnlr n mannallar bir sra stnlklri var idi. Birincisi, onlarn hkumti madaylarn hkumtindn daha vvl yaranmd v onun daha qdim tarixi var idi. kincisi onlarn dillrinin Qafqaz dillri il laqsi var idi. Bununla bel nirlmann toxundu kimi Azrbaycan Respublikasnn tarixilrinin mannallar z soylar saydqlar Atropatena v Aranla nec ilgildircklri (mlum deyildi. (bid: 125

H) Aranal soylar

Azrbaycan Respublikasnn tsis edildiyi zamandan bu lknin n sas problemlrindn biri Dalq Qaraba mntqsinn gr ermnilrl kimlri idi. 1920-ci ild Qarabada ua qtlam bu enili-yoxulu, mharib v kknkl dolu tarixin bir shifsidir. Bu arada Azrbaycan Respublikasnn tarix dzldn orqanlar meydana daxil oldu v Qaraban qdim sakinlrinin d aranal soydan olmasn sbut etmy alaraq Qaraba z ixtiyarlarna (almaa chd etdir. (bid: 145

Bu zaman Azrbaycan Respublikasnn tarix dzldnlri soylarnn bir olmas n kini Arana verdilr v Qaraban qdim sakinlrini aranal adlandrdlar. Onlarn fikrinc yaln z xristianln yaylmasndan sonra ermnilr bu razilr kdlr v etnik trkib mntqd dyidi: "Bu vilayt ermni hakimlri trfindn ial edildikdn sonra ermnilrin buraya k artd, Artsaxn (9) dalar onlar n yax snacaq idi. Yava-yava ermni dili yerli aranal dillrl (qard v ermni dilinin Qaraba dialektini yaratd". (Quliyev, 1357: 29

Onlarn thrifi dayanmad v Aran dbiyyatnn mvcudluunu sbuta yetirmk n ermni dilind "Aran tarixi" kitabn yazm ermni tarixisi Mosis Dasxorantsi, ya Mosis .(Kalan Katvatsini aranal kimi qlm verdilr (nirelman, 2001: 143

Bu arada Azrbaycan Respublikasnda tarixdzltmnnin qhrman saylan Ziya Bnyadov zn gstrdi, Mxitar Qo (10), Vanakan (11), Kirakos Gandzaketsi (12) kimi Qaraban ermni dilli alim v yazlar Azrbaycan Respublikasnn byk dbiyyatlar kimi tqdim etdi v onlarn ermni dilind yazmalarına, zlrini ermni kimliyind .(tantmalarına he bir iar etmdi (bid: 123

Thrif yen bitmdi. Universitet n tarix kitabnn farsca trcmsind Mosis Kalan Katvatsinin (13) ad dyildi v oxucunu onun aranal olmasna inandrmaq n Trkize adlandrld v "olu" sonluu da ona artrlaraq Musa Kalan Kaytolu formasna salnd. (Quliyev, 1357: 42) Lakin bu qhrmanln trcmi Hseyin Mhmmdzad Sdiq, yaxud .Quliyev trfindn olmas mlum deyil

V) Arazn hr iki trfinin bir olmasn sbut etmy chd

Bir-biril he bir laqsi olmayan trkibli soy semk sbb oldu ki, Azrbaycan Respublikasnn tarix dzldnlri tarixi dvrlrd Arazn hr iki hissinnin bir olmasn sbut etmy chd etsinlr. mumi olaraq Azrbaycan Respublikasnn Arazn hr iki trfin amil olmas n Azrbaycan Respublikasnn sakinlrinin soylarn Arazn imalnda aranal v kaspı, Arazn cnubunda is maday v mannallar nzrd tutmudular. (Yilmaz, 2015: 773

Qeyd edk ki, bu chdin he bir mtbr tarixi snda yoxdur. Misal n Arazn hm cnubunu, hm d imaln hat etmi Sasanilr hkumtini Arazn hr iki sahilinin xalqlarnn bir olmasna sbut gtirmk olmaz. Bununla bel Azrbaycan Respublikasnn tarix dzldnlri Sasanilri ial adlandrmlarına baxmayaraq bu hkumti Arazn iki trfinin sakinlrini bir-birin yaxnladmaq n faydal hesab edirlr: "Azrbaycan 3 srdn ox

Sasanilr mperiyasn bir hisssi olmur v bu uzun mddt Azrbaycann hr iki trfini iqtisadi v mdni chtdn bir-birin yaxnladrmdr (14). Lakin hr halda yadlarn ial v .(dmnlrin hcumu ar yk idi" (Quliyev, 1357: 31

Hminin, onlarn nzirind rblrin Arazn hr iki trfini ial etmsi zlmdr, amma Arazn hr iki trfini birlirdiyi n nisbtn stnlkrlri olmur: "rb xlifrlinin dvrnd Aran v Atropatena bir daha vahid bir dvlt formasna dd, lknin imal v cnub yaltrinin iqtisadiyyat v (mdniyyti inki af etdi v tkmilldi". (Hmin: 47

Quliyev, Slcuqilrin rann imal-qrb razilrin hcumu haqqnda yazr: "11-ci srd Slcuqilrin hkumti il eyni zamanda trk soylarnn da hcumu artd. O dvrn tarixilrindn birinin dediklrn gr, Slcuqi dvlti trfindn Aran v Muana gndrilm trklr yirtk kimi llr v dalara daldlar. Aran v Muann iqlim raiti obanlarn yaay n lverili idi. Geni otlaqlar onlarn kri hyatn tmin edirdi. Cnubda da krilr Urmiya gl trafnda mskunladlar. Bel bir raitd trk dili Azrbaycanda hmiyyt damaa balad v bu dil ncki lhclri thdid etdi. Cnub v imal razilrinin halisi n vahid dil yarand v bu da ural-altay .(ailsindn olan azri dili idi" (Quliyev, 1357: 65-66

Azrbaycan tarixi kitabnn ikinci apnn (1958-1962) redaktorlarndan biri olan Hseynov da Slcuqilrin rann imal-qrb mntqlrin hcumunu Arazn imal v cnubunda (vahid dilin formalamasna sbb olduunu vurulayr. (nirelman, 2001: 111

Lakin Azrbaycan Respublikasn tarix dzldnlri izah etmir ki, gr 11-13-c srlr arasnda Azrbaycan v Aran sakinlrinin hams trkc danblarsa, bs nec olub ki, o (diyarn air v yazlarnn hams z srlrini fars v rbc yazblar? (bid: 143

Z) Trklrin glii

Xruovun dvrnd Sovetlr Birliyind siyasi atmosferin aq olmas il mdniyyt atmosferi d bir az azadlad v Stalin dvrnd cinayt hesab ediln szlr artq catl aq-aydn deyilm balad. Yava-yava Azrbaycan Respublikasn qeyri-rsmi tarixdzltm atmosferind Qafqazda qdim trk soylar yaratmaa chdlr balad. Bu prosesd n mhm kimlik .(yaradanlardan biri d 1950-1960-c illrd Yampoliski (16) idi (bid: 114

Bu proses mxtlif slublarla bu gn kimi davam edir. Saxta olmas, sabitsizliyi daha ox formalara dm qabiliyyti bu kimlik dzltmy vermidir. Bu lkd tarix yazmann tamamil dykn v rkistyn formada olmas sbb olmur ki, Azrbaycan Respublikasn sakinlri n trk soy yaratmaq ynmnd mxtlif v frqli ilr aparln. nirelmann iar etdiyi kimi Qafqaz v ran Azrbaycannadak yer v qbil adlar Azrbaycan Respublikasn tarix dzldnlri trfindn istniln kimi izah olunur v akademik dililik il he bir laqsi yoxdur (bid: 132). Bu tarixilrin yerin yetirmli olduu vzif ondan ibartdir ki, iddialarna uyun olaraq z soylarn orta srlr dvrnn trklri deyil, qdim trk soylar arasndan sesinlr. Bununla da kommunist balarna xo glmyn Azrbaycan Respublikas v Trkiy sakinlrini eyni soydan olmas bhsi aradan qalxsn .v bu msl onlar narahat etmsin

Yerli soyun olmas bir torpaq iddiasnn sasdr. Qdim kk syknn bir dilin olmas btn mdniyytd milli qrura sbb olur. Trk dili v soyu Azrbaycan Respublikas n 11-ci srdn irli kemi yarada bilmdiyyi n v buna gr d Aran razisinin 11-ci srdn nc Azrbaycan Respublikas sakinlrn mxsus olmasna olan iddialar sbut ed v bu lk sakinlrinin milli qrurunun oyada bilmdiyindn qdim trk soyu dzltmk iki yolla mmkn idi: ya mntqnin araln v kspi kimi yerlilrini trk adlandrsnlar, ya da kri trklrin .(eramzdan qabaq Qafqaza glmsini sbuta yetirsinlr (nirelman, 1996: 25-26

Bu proqram rivsind eramzdan vvl birinci minillkd kri trklrin Qafqazda taplmdn n onlar saklarn trk tayfalar olmasn sbut etmli idir. Pantrk tarixilrdn olan Yusifov bel inanr ki, saklar trk v fars dillrind ox yax danrdlar (nirelman, 2001: .(131-132

Vliyev v libyzad kimi digr pantrk tarixilr d 1980-c illrd Azrbaycanda 3 mrhlli (qdim trk dilini bel qrupladrblar: 1. umerlr; 2. saklar; 3. digr trklr. (bid: 133 Bununla bel Azrbaycan Respublikasnn rsmi kitablarn, o cmldn tarix drsliklri yazanlar kommunistlrin hakimiyytinin sonuna kimi ehtiyat edirdilr. Hminin bu hakimiyytin sonuna qdr slcuqlar z cdadlar kimi qbul etmdilr, stlik onlara mnfi yanardlar: "Slcuqi dvltnin iall Azrbaycann iqtisadiyyatna byk zrb vurdu. nki onlar qarsna xan hr eyi qart v viran edirdilr. zlrinin ardcl mharibrind qnimt toplamaq ardnc idilr v Azrbaycana srvt mnbyi kimi baxrdlar. Ar vergilr qoyurdular, xalq soyub-talayrdlar... Demk olar ki, kri slcuqlar ial etdiklri razilr he bir mdni hyat gtirdilr. ksin Aran, Muan v digr yerlrd mskunlam qbillrin mdniyytinin tsirin ddr, onlarla qaynayb-qardlar v mdni hyatlarn baladlar" .((Quliyev, 1357: 56-57

Baqa yerd Slcuqilrin xalqn mdniyytin tsirinin ox az olmasn yazrlar: "lbtt, (Slcuqilrin hcumundan sonra) dilin dyimsi yerli camaatn tarixinin mhv olmas mnasna deyil. Yerli halinin tarixi v mdni adt-nnlri trk mdniyyti rivsind qorundu v (yeni azri mdniyyt meydana glidi". (Hmin: 66

Azrbaycann rsmi tarix kitablarnda slcuq trklri mnfi yanamann hdfind idi. stlik, osmanl trklri d bu tarixilrin qlminin sancmasndan amanda deyildi. Tccbl budur ki, Sovetlr Birliyinin qardalq utopiyas siyasti rivsind Azrbaycan Respublikasnn sakinlri 18-ci srd ermni qardalar il birlikd Osmanldvltinin iallar il dyrd: "Arann btn tbqdn olan xalqlar trk iallarn qovmaqda itirak edirdi. 1601-ci ild Qubada trklr qar qiyam ba verdi. Tbriz, Ordubad v irvanda da qiyam dstlr ba qaldrd. Bak halisi d qiyamlara qouldu v trklrdn bir oxunu ldrllr, qalann is sir gtrdlr" (Hmin: 101

Baqa bir yerd yazlr: "Gnc, Qaraba, Qafan, rvan v Qafqazn digr mntqlrinin halisi arasnda trk iallarna qar birlik yarand v onlarla mbarizy qalxdlar. Qarabada (qiyamlarn bas ermnilrin qhrman olu David idi" (Hmin: 113

Bu arada orta srlrd iranl slallri Qafqazda hkumt edirdi. Digr trfdn Azrbaycan (Respublikasnn tarixdzltm aparat trfindn yad kimi tandlrd (Hmin: 110-116 Azrbaycan Respublikasnn mstqilliyindn sonra tarixdzltm .1

A) Giri

1991-ci ild SSR-nin paralanmasndan sonra ne il ncdn trk soylar smtin dnn balam Azrbaycan Respublikasnn tarixdzldnlri artq zlrinin slcuq trklri il v buna tabe olaraq Trkiy il soyda olmalarn gizltmy bir sas grmdilr. Bunun ardnc mtbuatda, htta rsmi mqal v drslik kitablarnda z nzrlrini akar olaraq bildirdilr. Bu mrhld onlarn "dyikn milli kimlik v tarix" rivsind tarixdzltmlri bel idi: Onlar zlrinin qdim trklrl soy qohumluunu danmadan Azrbaycan Respublikasnn sakinlrinin mdniyyt v soy baxmdan formalamasnda slcuqilrin nmli rolu olduunu, Arann qdim tklinin yannda olduqlarndan sz adlar. Onlar 70 il boyunca z qlmlrini Kommunist partiya rhrlrinin v Azrbaycan SSR rhrliyinin razl ynmnd iltmidilr. Amma mstqillikdn sonra zlrinin yasaq olunmu fikirlrini azadcasna kaz zrin gtirdilr v btn trklrin birliyindn sz adlar. Mstqillikdn nc Azrbaycan Respublikas tarixdzldnlri o qdr qorxurdular ki, 1986-c ild SSR Elmlr Akademiyasnn Departamentinin katibi Tixvinski onlar pantrklkd ittiham ednd Ziya Bnyadov Kr ayyn sa trfind yaayan irvan halisinin ruslarn bu mntqni ial etmsin qdr (19-cu (srin aprel ay) farsca danmasn iddia etmli oldu (nirelman, 2001: 128

Hminin, Azrbaycan Respublikasnn tarix drsliyi kitabnda Mahmudlu kimi tarixilr 1920-ci ild Qafqaz mnaqilrind Osmanl trklrinin msbt rolunu bel dyrlndirir: "Bu ar gnld Osmanl dvlit qvvlri Azrbaycann kmyin glidi. Danaklar da trklri qtliam etmk niyytind idi. Bununla bel Osmanl hkumti Azrbaycan xalqna z kmk llrini uzatd.

Qarda, qardan harayna yetidi. Osmanlı qvvlri il birlmi azərbaycanlı knllri ermni quldurlarından intiqam aldılar. Bellikl, Azərbaycan xalqın mhm olmasın qarın (alın). (Mahmudlu v baqalar, 2003: 204

İbtt, bu dzgn məlumat deyil v Azərbaycan Respublikasının Qafqazda sətutu n Osmanlı ordusunun mntqdki komandiri Xəlil Paa il bolevik ruslar arasındakı .(razlamasna he bir iər olunmayıb (hmdı, 1390: 182 B) Kri trklr doru dn

Azərbaycan Respublikasının mstqilliyindən sonra orta srlrd Qafqaza glmi v z hakimiyəti altında olan razılrd mndniyyət gətirilməyən kri trklr artıq kri hesab olunmadı v Azərbaycanın yerli halisın qaynayıb-qardılar: “Torul byin ahl altında olan slcuqlar yerli trk tayfaları il din v soy baxımından qohum idilər. Yerli trklr slcuq trklri il yaxın .(dil malik idilər” (hmdı, 1382: 72

Yaxud digər bir yerd yazır: “Azərbaycan milləti, trk tayfalarının digər razılrdn glrk bu geni razılrd mskunlam v trkc danan digər tayfaların bir-birinə qarınas nticsində .(yaranmd (18)” (Hmin: 73

Burada tarix dzldnlr sovet hkmətının dvrnd z yazdıqların mdafi edirlər v Azərbaycan Respublikasının trklrin vtni adlandırılır. Amma bu df slcuq trklrinin .Azərbaycan Respublikasının məkəb soyuna hdsiz mndniyyət bəx etməsinə n kilir Mstqillikdən sonra z hakimiyəti altında olan xalqlar n mndniyyət gətirməyən kri trklr v monqollar artıq qartı deyildi. stlik, Slcuqıl hkməti tannm air, alim, memar v sntkar dsklyirlər, gzl mscidlər, tarixi binalar tikirlər, hrlri abadlandırılır. Hminin, bu tarix kitabında qeyd edilir ki, Teymurlıng xalqın mumi xeyrin olan oxlu ilr etmidir. .(O cmlədn Beyləqanın abadlaması v Araz ayından kanal kimsi (Hmin: 74

Qafqazlılar qtlam edən xzrlər d artıq qartı adlanmır. (Quliyev, 2357: 38-39) stlik, (onların rblər qar 100 illik məqavimti dylrİndirilir. (hmdı, 1382: 74 (c) slamofibiya (19

Qeyd olundu ki Sovetlr Birliyinin paralanmasın mhm tsirlərindən biri d Azərbaycan Respublikasının tarixdzltn metodunda bu lk tarixilri kinmədn v diqqət etmədn drslük kitablarında bu lk sakinlərinin Trkiy trklri il eyni soydan olmasından sz adlar. Mstqillikdən sonra Azərbaycan Respublikasının rsmi tarix yazma slubunda yeni mhm bir dyiiklik bə verdi. O da İknin tarix kitablarında islamofibiyanın trvidir. SSR-nin paralanmasından sonra dini v milli mrasimlərin keirilmsi yasa aradan qalxd, repressiya olunmuş dini hislər bir daha təzə etdi. Bundan sonra Azərbaycan Respublikası xalq v rən xalqlar arasında ortaqlıq ballıq olan bu mrasimlər, hminin digər tarixi v mndni ortaqlıqlar Azərbaycan Respublikası xalqın rana yaxladra bilirdi. Yuxarıda iər edildiyi kimi bu msl d Azrbaycan Respublikasının siyasi rhrlərinin hkmət tkil etməsi il ciddi klid zidd idi (li Babayi, .(1392: 921

Bellikl, onlar iranlılarla mndni ballıqlar inkar etdilər, stlik, azərbaycanlıq siyasti semklər v rən Azərbaycanın ilhaq kimi rana qar razi iddialar irli srmkl dmnilik təbili aldılar: “Azərbaycanlıq səsənə... trk dilin vhdət əmili kimi tkid edirdilər v etnik siyastlərin brpa edilmsi n grk fars dili, ilik, mndniyyət v nn ortaqlıqlar kimi ne qatlı iranlı milliyətin .(tfkkər il mabariz edilsin” (hmdı, 1390: 159

Nticd Azərbaycan Respublikasının siyastilri iranlılarla tarixi ballıqlar inkar etməklər v onlarla tarixi dmn olma təbili etməklər z hcumlarn Azərbaycan Respublikası v rən xalqlar arasındakı n mhm ortaqlıqlara, yni eyni islami laqlr, i mzhbin etiqad hdf aldılar. Azərbaycan Respublikasının drslük kitabları badan-baa slam v i mzhbin qar mənfi nqtlrl doludur. Bir yerd Mhmmədlı slam dinini i v trklər arasında nifaq əmili adlandırır: “slam bizim məqəds dinimizdə nifaq yaratdı. Qanin yalar bir-birlərini i v snni adlandırdı. Mzhb davası qalxd. Bir ata v anadan olan vladlar qan qardalar

olaraq mharib etdir. ah smayl Sultan Sliml, Teymur Byazidl v s.". (Mahmudlu v (baqalar, 2003: 116 Ntic .2

Azərbaycan Respublikasının bəli kommunistlərin dövründə və müstəqillikdən sonra rəndən tamamilə siyasi ayrılmaq məqsədilə bu rəzi nə qeyri-iranlı kimlik tərifi etməklə ərdənca idir. Halbuki, bu rəzi tarix boyu rən torpaqların olumudur və Mehranilər kimi iranlı soylardan olan sləllər orada hakim olurlar. Azərbaycan Respublikasının sakinlərinin həqiqi kimliyini inkar etməklə bu lkd milli kimlik və tarix fəndlərinə sabitsizliyin və qeyri-qətiliyin sbb oldu. Bu proses saxta kimliyi bir ox formalara dym qabiliyyəti verdi. Bellikl, Azərbaycan Respublikasında milli kimlik və tarix tamamilə dym və myn mənasibtlə uyundur. Bu məsl sbb olumudur ki, Azərbaycan Respublikasında tarix dzdənli zaman və mxtlif siyasi uyundur olaraq bu rəzinin sakinlərinin kimlik və tarixini dymirlər. Bu arada mada, mənə, arənlər, kəspilə və trk tayfələrindən hər biri Azərbaycan Respublikasının 100 illik tarixində daha ox paya malik olumudur. Bellikl, bu lkd tarix yazılmasında bu tayfələrin hansının Azərbaycan Respublikasının sakinlərinin cəddə olmasında qurulumudur. Hminin, kommunist hakimiyyətinin mədniyyət siyastilərinin tzyiqləri və digər siyasi qəzrlər zəndə milli kimlik və tarix mxtliflik və dymikliklərlə zlmidir. Bu siyasi qəzrlərdən bir hissəsi Azərbaycan Respublikasında milli kimliyin rən mədniyyəti qarşısında dayanmasında formalamasına ynlmildir. Ona gr d rən mədniyyət elitası mənasib mədniyyət siyastisi və Azərbaycan Respublikasının mədniyyət elitası ilə məzakirə yolu sémklə iki lkd arasında mədni-siyasi gərginliyin qarşısını almaldrlar .

.almaldrlar

:Qeydlər .3

Məqəldə "Azərbaycan Respublikası" deyildikdə, həm Sovetlər Birliyinin tərkibində olumu .1 Azərbaycan SSR, həm də müstəqillikdən sonrakı Azərbaycan Respublikasının nəzərdə tutulur. 1920-ci ildə bolşeviklərin qəlbəndən sonra Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə 71 il məddətində Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası adı ilə Sovetlər Birliyinin bir lksisi sayıldı. lbttdə bu lkd, Ermənistan və Grcstan kimi 1922-ci ildən 1936-cı ildə Zaqafqaziya Sovet Federativ Sosialist Respublikasının bir hissəsi olumudur. Sovetlər Birliyinin parəlanmasından sonra 1991-ci il 30 avqustda müstəqillik elan etmidir və .Azərbaycan Respublikası adlanır

Bu istiqamətdə bir məddət nə Azərbaycan Respublikasının prezidenti İham lliyev .2 2016-cı il "multikulturalizm ili" elan etdi. Dymikl milli kimlik və tarix siyastisi rəvsində .gln ili "dini və etnik azlıqlara həcüm ili" elan etməsi də məmkündür .Our Onion .3

Bu tədqiqdə Arazın cənub hissəsində rən sakinlərini adlandırmaq nə shv və qondarma .4 "azrilər" və "azərbaycanlılar" ifadəsində istifadə edilmmidir. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikası adlandırılan rəzini kəmid iranlılar və rblər "rən" (Aran), grclər "Rən", ermənilər "Avan" (ghvn), yunanlar "Albaniya" (lbni) adlandırdı. Bu rəzini indi də Aran .adlandırmaq olar .Nikolai Marr .5

Bu iddia Azərbaycan Respublikasının tarix dzdənli rəzinin metodunun tarix tərifi rəsinin .6 və yalanların nə bəriz nəmunəsidir. Plutarxın iər etdiyi kimi Lusi Lisini Lukullun Ermənistanın paytaxtı Tigranakert həcümündə madaylar Ermənistan əhli Tigranın qəununu sol qanadın təkil edirdi. ox gman ki, Plutarxın məqsədi Atropatena sakinləri olumudur. Amma bu tarixi onlarn arənlərlə məkdəl həcümündə hən dəmyib. Qəunun sa qanadında "Adiabene" ("kiayarasının (Mesopotamiya) imalında məntəqə) qəunlar dayanrd. lbttdə onlar Atropatena mada sakinləri ilə shv salmaq ox glnədr. Aydnrd ki, Azərbaycan Respublikasının tarix dzdənli Arazın iki tərfinin xyali və uydurma birliyini sbüt etməklə nə bu iki tayfənin bir-birinin yanında gstrilblər: "Tigran

srtl hrkt etdi. Qounun sa qanadn Adiabene ahna, sol qanadn is Maday hakimini taprd. ox qarq, mxtlif v frqli silahlarla silahlanm bu sgrlr, snaqdan xm v eyni .(silahlarla silahlanm dmnl dy girdilr” (Plutarx, 1336: c. 2: 665 .(Maday-pars birliyini v yax mnasibtlrini aradрмаq n bax: (Hinz, 1388: 283 .7 Dyakonov, Igor, Istoriya Midii ot drevneyshikh vremen do kontsa IV veka, .8 .Moscow, 1956

Trcmi Hseyin Mhmmdzad Sdiq ermnilrin adqoymasndan istifad etmi v .9 .Qaraba “Artsax” adlandrmdr .Mkhitar Gosh .10 .Vanakan .11 .Kirakos Gandzaketsi .12 .Kalan Katu ( ) ermni dilind “Ing piik” mnasnadr .13

Bu haqda da Azərbaycan Respublikasnn tarix dzldnlri thrif yolunu tutublar. .14 Aran v Azərbaycann hr ikisinin bir iranl hkumtin siyasi razisind olmas ilk df Sasanilr dvrnd deyil, hmnilr (Haxamaniilr) dvrnd olmur. Herodotun yazdna gr Aran hmnilr mperiyasnn 11-ci, Maday (Byk Maday v (Atropatena adlanan) Kiik (Maday) 10-cu inzibati razisi sayld. (Herodot: 1389: c. 1: 400

Quliyevin nzirindn frqli olaraq Mhmmd min Riyahinin izah etdiyi kimi azri dili .15 iranl dilr qrupunun bir qoludur: “Ksrvi z kitabnn giriind yazr ki, tdqiqini o vaxt balamdr ki, bzilri myyn siyasi mqsdlr n he vaxt Azərbaycan adlanmam v kemi srlrd Aran, son vaxtlar is Qafqaz adlanm Arazn imal hisssin Azərbaycan adn qoymudular v Azərbaycan trk dilini azri dili adlandrmdlar. Tssflr olsun ki, bu gnrlr tkc o siyastin ardcllar deyil, zmzklr d qrzsiz, lakin eyni halda mlumatszql zndn bzn hmin ifadlr ildir. O, tutarl sndrlr v qdim mnblr istinad etmkl sbut etdi ki, “Azərbayqann qdim dili” trk dili yox, tamamil iranl bir dil olmur. Bugnk trkc n azri ifadsi qondarma v saxtadr v yalnz qdim iranl dili n ildilmlidir”. (Riyahi, Xoyi, (1381: 28 .Yampol'sky .16 .Tikhvinsky .17

Riyahinin izah etdiyi kimi ran Azərbaycannn, xsusil d Tbriz halisinin dilinin .18 trkcy evrilmsi n ox Osmanl sgrlrinin qtlialmlar il baldr: “Mtbr mnblr sasn, demk olar ki, Tbrizd 10-cu srin sonlarna kimi hl d ski dil dyimmidi. Tbrizd dilin dyimsinin sbbini Osmanl dvltiin Tbriz hcumu, hri viran qoymas, halini qtlialm etmsi v bu hrin h.q. 993-1012-ci illrd 20 il ialda qalmasnda axtarmaq lazmdr”. ((Riyahi, 1381: 34

Azərbaycan Respublikasnn mstqilliyindn nc islamofobiya siyastlri SSR rhbrlri .19 trfindn izlnilirdi. Amma mstqillikdn sonra Azərbaycan Respublikasnda islamofobiya yeni aspektlr tapd v iranofobiya layihsinin bir hissisi kimi gndliy .salnd

Qaynaqlar .4 :a) Farsca qaynaqlar hmdi, Hseyin (1382), “Azərbaycan Respublikasnn universitet tarixi kitabnn nqdi”, .“Tarix v corafiya ay” kitab, say 75 v 76, Tehran, Xaneyi-kitab, s. 71-74

Azərbaycan Respublikasnn drslik kitablarnn aradrlmas (tarix ,(1390) --- kitablarna diqqt etmkl), “Mutaliati milli” jurnal, say 46, il 12, Tehran, Mutaliati .milli mssissi, sh. 157-184

Plutarx, (1336), “Hyati mrdani nami”, evirn: Riza Mayexi, Tehran, c. 4, cap 1, .Kitab trcmsi v nr evi

Riyahi, Xoyi, Mhmmd min, (1381), “Mulahizati dr moredi zbani kohni Azərbaycan”, iqtisadi-siyasi mlumat, say 181-182, Tehran, ttilaat mssissi, s. 26-

- Quliyev, Ivst, (1357), "z peydayii insan ta rsayiyi fedoalism dr (cumhuriyi) .Azrbaycan", trcm v izah: Hseyñ Mhmmdzad Sdiq, Tehran, Gutenberg li, Babayi, Dermeni, li, (1392), ran mdniyyti trafndak lkld ran mdniyyti il qarlaan kimlik yaratmann aradrlmas, fganstann tarix kitablarnda kimlik yaratmann aradrlmasndan bir nmun "emndazhayi rani frhngi", Hbibullah smailinin qlmi il. Tehran, Kitab evi, sh. 914-923
- Mahmudlu v baqalar, (2003), "Ata yurdu", (Azrbaycan Respublikasnn 5-ci sinif .n drslik kitab, Azrbaycan trkcsi il), Bak, Thsil nazirliyi
- Karrer Dankus, Holen, (1364), "mperatrui qosste", evirn: Qulamli Syar, ap 1, .Nri no
- Herodot, (1389), "Tarixi Herodot", evirn: Mrtza Saqibfr, c. 2, ap 1, Tehran, Nri .satir
- .Hinz, Valter, (1388), "Daryu v iraniyan", evirn: Prviz Rcbi, ap 1, Tehran, Nri mahi

:b) Latnca mnblr

- Dyakonov, Igor,(1956), Istoriya Midii ot drevneyshikh vremen do kontsa IV .veka, Moscow
- Shnirelman, Victor,(2001), The Value of the Past: Myths, Identity and Politics in Transcaucasia , Senri Ethnological Studies No.57, Osaka, National Museum of .Ethnology
- Who Gets the Past? Competition For Ancestors among non-Russian ,(1996) __ Intellectuals in Russia , Washington DC, John Hopkins University Press
- Verluse, Pierre, (1995), Armenia in Crisis: The 1988 Earthquake, Detroit, Wayne .State University Press
- Yilmaz ,Harun, (2013),The Soviet Union and the Construction of Azerbaijani National Identity in the 1930s, Iranian Studies, 46:4, London, Routledge, pp .511-533
- A Family Quarrel: Azerbaijani Historians against Soviet Iranologists, ,(2015) __ .Iranian Studies, 48:5, London, Routledge, pp 769-783